

Voor het hogere bestemd

Ter herinnering aan Mieke Smulders-te Poel

Voor het hogere bestemd

*De vorming van een katholieke elite aan drie Nijmeegse
jongensinternaten, 1920-1970*

Marieke Smulders

Amsterdam University Press

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van het Nederlandse vicariaat van de dominicanen, Stichting het Nuyensfonds, de Paul Hazard Stichting en de Stichting Sormani Fonds.

Afbeelding omslag: Ouderejaars leerlingen op de Grote Cour van het Canisius College, 1923 (KADOC, AJNP 39).

Ontwerp omslag: Margreet van de Burgt

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 4855 907 7

e-ISBN 978 90 4855 908 4

DOI 10.5117/9789048559077

NUR 704

© M. Smulders / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2023

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoudsopgave

1. Onderzoek naar katholieke elitevorming	9
1.1 Een meerstemmige geschiedenis	15
Religieuze transformatie 18 Eigenzinnige katholieken 21 Ongehoorde stemmen 23 Kostscholen als ‘unhappy spaces’ 25	
1.2 Elitevorming	29
Intellectuele emancipatie 32 Sociale mobiliteit 34 Vorming op mannelijke maat 35 ‘Ruling class masculinity’ 37 Hegemoniale versus christelijke mannelijkheid 38	
1.3 Gebruik van bronnen	42
Oral history 43 Oud-leerlingen aan het woord 45	
1.4 Leeswijzer	46

Deel I *Uitverkoren 1920-1950*

2. Vorming van de geest	51
2.1 Klassiek en katholiek	53
Religieuze kweekvijvers 56 Scholen voor welgestelde katholieken 59 Kennismaking met het keurkorps 61	
2.2 Lessen ‘door de onzen gegeven’	65
Ratio Studiorum 69 Kritiek op een ‘overladen’ programma 70 ‘Beschaafde’ jongelui 72 Geest versus materie 73 Een exacte vorming 76	
2.3 Goede geest of goede naam	78
Een juvenaat en een college 80 Klerikaal-intellectuele cultuur 81 Vrees voor ‘sukkels’ 84 Alleen ‘dominicanen in spe’ 87 Inkomsten genereren 89 Priester als ontwikkeld mens 91 Eindelijk erkenning 95	
3. Een kloosterlijke opvoeding	99
3.1 ‘Als een huisgezin’	102
Opvoedidealen rond 1900 102 Bij de tijd 105 Jongens onder elkaar 106 Handhaving van de orde 110 Kwetsbaarheid 113	
3.2 Religieuze disciplinerings	119
Roeping 120 Ritme van dag en jaar 123 Op retraite 125	
3.3 ‘Gestadig wekken van eigen verantwoordelijkheid’	126
Persoonlijke ontwikkeling 127 Groepsvorming 130 Clubopvoeding en ‘missa dialogata’ 132	

3.4	Oorlog en onrust	137
	Pogingen tot ordeherstel 138 Oorlogstrauma's 142	
4.	'Hollandsche jongens'	147
4.1	Het 'opvoeren van onze geestelijke activiteit'	148
	Devotie in clubverband 149 Een (te) hoog verheven ideaal 152 Opoffering en martelaarschap 156 Zelfbeheersing en beschaving 159	
4.2	Heren in de dop	162
	'Mannen van de daad' 163 De 'sociale kwestie' 167 Een goede smaak 169	
4.3	Fidele sportboys	172
	Samenspel versus excelleren 173 Geen verheerlijking van het lichaam 176	
4.4	Oorlogservaringen	178

Deel II *Gewone jongens* 1950-1970

5.	Beschaafd of begaafd	185
5.1	Geschikte leerlingen gezocht	186
	Expansie en concurrentie 187 Coëducatie 190 'Te weinig be- schaving' 192 Enig aanzien 195 Geen gelijke tred 198 'Kleine burgerlui uit nette milieus' 200 Werving en selectie 202	
5.2	Alfa, bèta, gamma	208
	Een 'exact' gevormde katholieke elite 209 Schaduwroute 213 Bèta voor priesters 214 Hbs als bron van roepingen 217	
5.3	Einde van het priestergymnasium	219
	Een gymnasium is een gymnasium 219 Alleen 'begaafde jon- gens' 220 Goed katholieke jongens 222 Schaalvergroting 223	
5.4	'Het leken-element'	226
	Groeiend aantal leken 227 Lesboeren, helpers, gelijken 229 'Sacramenten-uitdeler' 232 Oudercommissie op het Canisius College 234	
6.	'Gezonde jonge mensen'	239
6.1	Een andere opvoeding	240
	Zelfstandige oordeelsvorming 241 Eenzijdige gerichtheid op het priesterschap 244 Onderzoeken 247	

6.2	Vanuit eigen innerlijke vrijheid	248
	Het collectief doorbroken 249 Advies van Calon 252 'Een redelijke basis van vertrouwen' 256 Relativering van roeping 258	
6.3	'Eén grote improvisatie'	259
	Afwijkende opvattingen 260 'Dilettantische experimenten' 264 Hopeloos uit de tijd 268 'Lastige jongetjes van rijke ouders' 272	
7.	Alternatieve scenario's	277
7.1	Leden van het collectief	278
	Seksualiteit 279 Altijd samen – nooit privacy 282	
7.2	Een eigen plek	285
	Meer vrijetijdsactiviteiten 286 Fietsen naar de vrijheid 290 Eigen verantwoordelijkheid 293 Cultuurdragers, geen zonderlingen 296	
7.3	Nieuwe religieuze vormen	297
	Teruglopend enthousiasme 298 Geestelijk welbevinden van de leerlingen 299 Verschillende doelen 301 Weinig ruimte voor vrije keuze 303 'Een toekomst buiten het werkelijke leven' 304	
8.	Openheid, sluiting (1965-1970)	309
8.1	'Nieuwe stijl' als noodgreep	310
	Andere verwachtingen 311 'Claes moest naar het internaat' 316 Dienstbare christenen 319 Meisjes 321 Van kapel naar kring-gesprek 322 Dialoog 324	
8.2	Het einde van de klerikale kweekvijvers	327
	Van 'priestergymnasia' naar streekscholen 328 Geen internen meer 333 'Geen echt apostolaat' 335	
8.3	Een concurrerend Canisius College	337
	Canisius versus De Breul 338 Opheffing 342	
Conclusie		347
	Processen van modernisering en transformatie	347
	Dynamiek en meerstemmigheid	351
	Katholiciteit, intellectualiteit en gender	352
Bronnen en literatuur		357
Dankwoord		371
Fotoverantwoording		373
Register		374

1. Onderzoek naar katholieke elitevorming

'Ik had roeping want ik was speciaal aangewezen, op een doorgewone ochtend, tijdens de godsdienstles. De broeder van de tweede klas (...) vertelde over roeping. Roeping was uitverkiezing. Je moest het je zó voorstellen: voor priesters koos God zorgvuldig zijn mensen uit; ogenschijnlijk heel willekeurig, maar wel heel secuur. Jij bijvoorbeeld, en jij, en jij, en jij. Daarbij wees hij dus geheel willekeurig enkele jongens aan. En, o toeval, ik dácht, nee ik vóelde, ik vreesde ook even, maar tenslotte wist ik het zeker: hij had ook mij aangewezen. Toen ik dat thuis enigszins onder de indruk vertelde, werd daarin door mijn moeder de hand van God zelf gezien. Nee, hier was geen twijfel mogelijk. Dit was heel duidelijk, zo deed God dat inderdaad wel eens. Daarmee stond voor haar en via haar gezag ook voor mij vast, dat ik roeping had. En het stond ook onomstotelijk vast, dat dat een uitverkiezing was, waarmee ik niet alleen blij, maar waarvoor ik vooral ook dankbaar moest zijn. En waarop ik heel zuinig moest zijn.'¹

Aan het woord is Dick Springorum. Hij zat in de jaren vijftig op het Dominicus College in Nijmegen, een katholieke kostschool voor jongens, geleid door priester-religieuzen. Nijmegen telde vanaf de late jaren twintig van de twintigste eeuw² drie van dergelijke katholieke jongenskostscholen die leerlingen uit heel Nederland trokken. De instituten bestonden uit een internaat waar de pupillen in de leeftijd van circa twaalf tot achttien jaar sliepen, aten, speelden, sportten, hun gebeden zeiden en studeerden, en een inbandige school voor voortgezet onderwijs waar zij een humaniora-curriculum volgden. Naast het door de dominicanen geleide Dominicus College waren dat de Nebo van de redemptoristen, en het Canisius College dat in handen was van de jezuiten. De jongens die deze Nijmeegse instituten bevolkten, waren 'uitverkoren' om het belang van het katholieke volksdeel te dienen, maar dan wel op verschillende manieren. De Nebo en het Dominicus College richtten zich op een binnenkerkelijk doel. Hun scholen waren op gymnasia gelijkende kleinseminaries, opleidingen voor jongens die priester wilden worden en waar voortgezet onderwijs in de humaniora werd gecombineerd met een grondige godsdienstige vorming, gericht op het latere priesterschap. De uitverkiezing van deze leerlingen had in hun beleving en die van hun ouders een providentiële lading. In veel gevallen waren de jongens gemotiveerd vanuit

¹ Dick Springorum, *Tussen hemel en aarde* (Nijmegen 2009), 12.

² Voor het gemak van de lezer refereer ik aan de verschillende decennia van de twintigste eeuw waarover mijn studie gaat steeds naar de jaren tien, twintig, dertig etc., en niet naar de jaren negentien, negentwintig etc.

de gedachte dat ze door God waren aangewezen, soms letterlijk, zoals het citaat van Springorum laat zien.

Het kleinseminarieonderwijs was tot circa 1950 niet wettelijk erkend. Dit betekende dat de leerlingen er geen gymnasiumdiploma konden behalen, tenzij ze het staatsexamen aflegden. Het niveau van het onderwijs lag gemiddeld lager dan dat aan erkende gymnasia, de docenten waren lang niet allemaal bevoegd en het vakkenpakket week ook af van dat van het officiële gymnasium. Wel werd het onderwijs op de kleinseminaries in veel gevallen al tijdens het interbellum steeds meer afgestemd op het door de overheid vastgestelde gymnasiale leerplan. Uiteindelijk spanden de meeste kleinseminaries er zich ook voor in de erkende gymnasiumstatus te verkrijgen – het Dominicus College was in 1950 het eerste, de Nebo het tweede kleinseminarie van Nederland dat door de overheid als gymnasium werd aangewezen.

Het Nijmeegse Canisius College was het meest prestigieuze katholieke onderwijsinstituut van de stad. De jezuïeten hadden hun school voor middelbaar en gymnasium onderwijs hier in 1900 gevestigd. Zij hadden een uitgesprokener intellectuele ambitie dan de dominicanen en redemptoristen. Aan hun gymnasium bereidden zij katholieke jongelieden voor op het universitair toelatingsexamen. Ook voor de Canisius-leerlingen, en met name de internen onder hen, was er het besef uitverkoren te zijn, maar dan voor een ander hoger doel. Hier ging het niet om ‘roeping’, maar om een sociale en intellectuele uitverkiezing, gericht op de verantwoordelijkheid voor de belangenbehartiging van de eigen gemeenschap. Hans van Mierlo bezocht in de jaren voordat hij naar het Canisius College ging twee jaar een kostschool van de Fraters van Tilburg. ‘Mij werd duidelijk gemaakt dat ik het niet mocht zien als een straf, maar eerder als een uitverkiezing, omdat ik voor het hogere bestemd was.³ De ‘Canisianen’, zoals de jezuïeten hun leerlingen graag noemden, wisten dat ze behoorden tot een bevoorrechte groep van welvarende katholieken – want alleen zij konden de aanzienlijke kostgelden betalen.

Nijmegen gold vanwege de komst van de Katholieke Universiteit vanaf 1923 als de katholieke onderwijs hoofdstad van Nederland. De universiteit werd beschouwd als de voltooiing van de katholieke emancipatie, omdat katholieken nu ook in intellectueel opzicht hun bijdrage aan het land konden gaan leveren en ook in dit opzicht serieus genomen zouden worden.⁴ Het Canisius College en het Dominicus College waren toen reeds gevestigd in de stad, maar andere ordes en congregaties werden juist door de aanwezigheid van de Katholieke Universiteit aangetrokken tot Nijmegen en besloten mede om die reden een onderwijsinstituut of studiehuis

3 Hans van Mierlo, *Het kind en ik* (Amsterdam 2011), 78-79.

4 Jan Brabers, *Proeven van eigen cultuur. Vijfzeventig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998 Deel 1: 1923-1960* (Nijmegen 1998).

te beginnen in de Waalstad.⁵ Dat gold niet alleen voor het kleinseminarie van de redemptoristen dat in 1928 in Nijmegen werd gesticht, maar al eerder ook voor de Ursulinen van de Romeinse Unie die in 1925 een lyceum voor meisjes begonnen onder de naam Mater Dei, niet ver van het Canisius College, even verderop aan de Berg en Dalseweg. Vanaf 1930 kreeg Mater Dei ook een kleine internaatsafdeling. Voor katholieke meisjes uit de gegoede standen kende Nijmegen verder ook nog het pensionaat Mariënbosch van de zusters Jezus Maria Jozef (JMJ), die in 1924 begonnen met de eerste katholieke mms van Nederland.⁶ Wanneer ook nog het prestigieuze Franse meisjespensionaat Notre Dame des Anges van de zusters Kanunnikessen van Sint-Augustinus, in het vlak buiten Nijmegen gelegen Ubbergen wordt meegerekend, telde Nijmegen in de jaren dertig maar liefst zes internaten die zich richtten op de vorming van een katholieke voorhoede.

Het fenomeen van het internaat was onlosmakelijk verbonden met het katholiek voortgezet onderwijs. Dat de katholieke internaten getalsmatig zo'n succes werden, was in de eerste plaats het gevolg van het gebrek aan goede katholieke scholen in de eigen regio. Katholieke ouders wensten, daartoe stevig aangespoord door de geestelijkheid, hun kinderen wel naar een katholieke school te sturen, maar in veel gevallen was deze niet regionaal voorhanden en dan bood het internaat uitkomst. Zeker in welvarende katholieke kringen verschaftte het status wanneer een zoon of dochter naar een kostschool kon worden gestuurd om daar goed en katholiek onderwijs te volgen.⁷ Daarnaast maakte de beschikbaarheid van een leger aan goedkope onderwijs- en opvoedkrachten, namelijk de leden van religieuze ordes en congregaties, het systeem van het katholieke internaat praktisch en financieel mogelijk. Dankzij de religieuzen was het katholieke kostschoolonderwijs voor de ouders een stuk betaalbaarder dan de niet-katholieke kostscholen waar de zonen van de Hollandse, protestantse elite in de eerste helft van de negentiende eeuw naar toe werden gestuurd.⁸ In combinatie met de onder katholieken veelvuldig gehuldigde opvatting dat religieuzen als de best mogelijke opvoeders golden, bood

5 Jean-Paul Meeuwissen, 'Nijmegen als stad van kloosters', in: Dörte Nicolaisen (red.), *Een veelkleurig habijt. Kloosters in Nijmegen in de negentiende en twintigste eeuw* (Grave 1989), 33.

6 Marieke Smit, *In deugd en wijsheid groeien. Drie door zusters geleide meisjeslycea 1914-1968* (Nijmegen 2019), 68; Jan Brabers, 'Stad in beweging, 1900-1985', in: idem (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Deel 3 Negentiende en twintigste eeuw* (Wormer 2005), 402.

7 Zie onder meer Marieke Hilhorst, *Bij de zusters op kostschool. Geschiedenis van het dagelijks leven van meisjes op rooms-katholieke pensionaten in Nederland en Vlaanderen* (Utrecht 1989), 9-12; Jos Perry, *Jongens op kostschool. Het dagelijks leven op katholieke jongensinternaten* (Utrecht 1991), 9-17.

8 J.S. van Hessen, 'Elitevorming door apartheid – een historisch-sociologische beschouwing', in: J.A.A. van Doorn, *Beroepsvorming in internaatsverband. Sociologische beschouwingen en specifieke ervaringen* (Rotterdam 1965), 20. Uit het artikel van Thimo de Nijs over Hollandse kostscholen in de eerste helft van de negentiende eeuw, blijkt dat het jaarlijkse kostgeld dat in 1849 aan een dergelijk instituut moest worden betaald, circa f1.200,- bedroeg. Ter vergelijking: het internaat van het Canisius College kostte de

het internaat in de optiek van veel ouders de ideale opvoedomgeving; hier konden deze bij uitstek geschikte ‘opvoeders in toog en kap’ hun kinderen immers een ‘totale’ katholieke vorming bieden, 24 uur per dag en 7 dagen per week.⁹ Voor protestantse ouders lag het uitbesteden van de opvoeding aan anderen veel minder voor de hand. In Nederlandse protestantse kring namen gezinnen in de tweede helft van de negentiende eeuw af in kindertal en kwam meer nadruk te liggen op de emotionele verbondenheid tussen ouders en kinderen, waardoor de belangstelling voor kostscholen nog verder daalde.¹⁰ Het internaat bleef daarmee eigenlijk alleen over als een noodgreep voor gevallen waarin het echt niet anders kon.

Als officieuze ‘katholieke onderwijshoofdstad van Nederland’ vormt Nijmegen een aantrekkelijke en voor de hand liggende onderzoekscasus naar katholieke intellectuele elitevorming. De aanwezigheid van drie jongensscholen in één stad die door drie verschillende religieuze gemeenschappen vanuit eigen doelstellingen en met eigen accenten werden geleid, maakt een vergelijking mogelijk zonder dat plaatselijke factoren een differentiërende invloed kunnen uitoefenen op de onderlinge vergelijking.

Voor zowel de jezuïeten als de dominicanen en de redemptoristen gold dat het onderwijs en de opvoeding aan hun instituten in het teken stonden van de katholieke traditie en identiteit van opvoeders, leerlingen en ouders. Ze zochten tevens aansluiting bij maatschappelijke ontwikkelingen en speelden in op de daaruit voortkomende eisen die aan een intellectuele elite werden gesteld. Dat bracht een aanhoudende spanning met zich mee tussen traditie en moderniteit, twee polen die op de scholen gedurende de gehele onderzochte periode – van 1920 tot 1970 – in een dynamische en complexe verhouding tot elkaar stonden.

Mijn studie wil een bijdrage leveren aan de nuancering van het beeld van een door consensus en onveranderlijkheid gekenmerkte katholieke zuil. Volgens dit beeld, dat in het collectieve Nederlandse geheugen in feite nog steeds domineert, stortte die zuil in de jaren zestig plots ineen. Maar historisch onderzoek dat oog heeft voor de interne dynamiek binnen de katholieke cultuur en gemeenschap, laat zien dat die ogenschijnlijk plotselinge ineenstorting een veel langere aanloop had.

De betekenis van wat of wie katholiek mag heten, ligt niet vast, maar varieert. Wat onder katholiek wordt begrepen is steeds de uitkomst van processen van betekenisgeving en soms zelfs van strijd, waarbij katholieken van verschillende generaties en achtergronden een actieve rol speelden. Afhankelijk van hun gender, sociale afkomst, leeftijd en opleidingsniveau gaven katholieken verschillende

ouders in 1920 per jaar f 450,-. Thimo de Nijs, ‘Eton in Holland. Kostscholen in de eerste helft van de 19de eeuw’, *Holland. Historisch tijdschrift* 37 (2005), 215.

9 F.P.C. de Kock, *Opvoeders in toog en kap. Een eeuw opvoeding en onderwijs door religieuzen in Nederland* (Voorhout 1953), 37.

10 De Nijs, ‘Eton in Holland’, 209.

betekenissen aan katholiek-zijn. Oog voor deze meerstemmigheid binnen de katholieke gemeenschap in de onderzochte bronnen, brengt vanzelf ook meer zicht op het dynamische karakter van katholieke cultuur met zich mee.¹¹

Dankzij de nuancering van het beeld van een allesomvattende en op tradities gebouwde katholieke zuil kunnen de veranderingen die zich sinds de jaren zestig voltrokken, anders begrepen worden: niet als plotselinge kentering, maar als een episode in een veel langere ontwikkeling die ook in de eerste helft van de twintigste eeuw al gaande was. Naast gezagsgetrouwheid en eendracht kenden Nederlandse katholieken ook toen, net als in de tweede helft van de twintigste eeuw, onderlinge tegenstellingen en twistpunten. Dit gold eveneens voor degenen die direct of indirect betrokken waren bij de katholieke elitevorming aan de basis die de drie onderzochte jongensscholen vertegenwoordigen.

Historicus Marieke Smit deed onderzoek naar de vorming van een vrouwelijke katholieke elite aan drie door vrouwelijke religieuzen geleide meisjeslycea.¹² Zij concludeerde in haar studie waarin ze idealen van vrouwelijkheid, katholiciteit en intellectueel in samenhang met elkaar onderzocht, dat deze ondanks de tegenstellingen die ze in zich droegen, door zowel de religieuzen als de leerlingen tot een samenhangend geheel werden gesmeed. Idealisme en pragmatisme gingen hand in hand, waarbij intellectueel degelijk onderwijs in dienst stond van het katholiek opvoeden van zoveel mogelijk leerlingen. Smit liet zien dat er al vanaf de interbellumjaren spanning en ambivalentie bestonden tussen de gehanteerde vertogen van moederschap en van intellectuele ontplooiing, die idealistisch gezien met elkaar botsten maar in de praktijk tamelijk vredig naast elkaar konden bestaan.¹³

Historicus Paul Luykx deed in de jaren tachtig en negentig onderzoek naar katholieke cultuur. In zijn bundel *Andere katholieken* – waarover later meer – besteedde

11 Mijn onderzoek kwam tot stand binnen het programma 'Katholieke intellectuele voorhoedes: dragers van traditie en moderniteit (1900-2000)', uitgevoerd aan de Radboud Universiteit, onder leiding van cultuur- en religiehistoricus Marit Monteiro. Het onderzoeksprogramma heeft een reeks studies opgeleverd waarin processen van betekenisgeving door verschillende (groepen) katholieke intellectuelen zichtbaar zijn gemaakt. Het gaat onder meer om: Marit Monteiro, *Gods Predikers. Dominicanen in Nederland (1795-2000)* (Hilversum 2008); Chris Dols, *Fact Factory. Sociological Expertise and Episcopal Decision Making in the Netherlands, 1946-1972* (Nijmegen 2015); Petra van Langen, *Muziek en Religie. Katholieke musici en de professionalisering van het Nederlandse muziekleven, 1850-1948* (Hilversum 2014); Brigitte Weusten, *Over een vogel die zich niet liet kooien. Leven en werk van John Baptist Knipping (1899-1973)* (Hilversum 2013); Marjet Derks & Chris Dols, 'Sprekende cijfers. Katholieke sociaalingenieurs en de escenering van de celibaatcrisis, 1963-1972', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123 (3), 414-429; Marjet Derks, 'The Gospel of the Old. Media, Gender, and the Invisible Conservative Dutch Catholic in the long 1960s', *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte* 104 (2010), 135-154.

12 Smit, *In deugd en wijsheid groeien*.

13 Idem, 435-444.

Twee internaatsleerlingen voor het Nebo-complex, jaren dertig.

hij meermaals aandacht aan katholieke intellectuelen. In de loop der tijd hebben zij verschillend invulling gegeven aan wat katholicisme voor hen betekende. Ze bewogen zich daarbij op een steeds veranderend spanningsveld tussen wat als traditie en wat als moderniteit werd beschouwd. Luykx' bevindingen vormden een belangrijke stimulans om ook de prille vorming en opleiding van katholieke intellectuelen nader te onderzoeken. In mijn studie richt ik me op de vorming van een intellectuele voorhoede aan de educatieve basis. De dragers van katholieke cultuur zijn hier de leerlingen en hun opvoeders en docenten aan het Dominicus College, de Nebo en het Canisius College. Hun confessionele identiteit was bepalend bij de invulling van de schoolcultuur en het curriculum, maar de moderne eisen die door overheid en maatschappij aan dergelijke elite-instituten werden gesteld, waren dat evenzeer. De groeiende overheidsbemoeyenis met het onderwijs in de loop van de onderzochte periode maakte dat deze steeds aanwezige spanning tussen kennis en katholiciteit, en tussen traditie en moderniteit, in toenemende mate werd gevoeld.

In dit eerste, inleidende hoofdstuk zet ik uiteen aan welke wetenschappelijke debatten mijn boek wil bijdragen, ga ik nader in op historisch en sociologisch onderzoek naar confessionele elitevorming in een internaatssetting, verantwoord ik mijn bronnengebruik en licht ik de opbouw van het boek kort toe.

1.1 Een meerstemmige geschiedenis

Katholieke sociologen en historici beschouwden katholieke scholen voor voortgezet hoger en middelbaar onderwijs (voortaan afgekort tot vhm) als belangrijke pijlers voor de katholieke 'zuil'. Met die zuil werd het maatschappelijke bouwwerk bedoeld van katholieke organisaties, verenigingen en instanties dat vanaf de late negentiende eeuw werd opgetrokken onder leiding van de clerus. De katholieke zuil ontstond in wisselwerking met drie andere 'zuilen', de socialistische, de liberale en de gereformeerde. Deze laatste had net als de katholieke zuil een zeer sterk georganiseerd karakter. Dat proces van verzuiling ofwel maatschappelijke segmentering op basis van ideologie of levensbeschouwing was in feite het resultaat van de ruimte die de overheid met de nieuwe grondwet van 1848 had geboden. Hierin werd niet alleen de vrijheid van religie, maar ook de vrijheid van vereniging en vergadering vastgelegd.¹⁴ De katholieke verzuiling had zowel defensieve als offensieve trekken: zowel de behoefte die bij de clerus bestond om de katholieke gelovigen tegen in hun ogen ongewenste aspecten van de moderniteit te beschermen, als het verlangen om moderniserend Nederland naar katholieke hand te zetten lijken een rol te hebben gespeeld.¹⁵

De indruk van een hechte zuil werd gewekt door de eerste generatie katholieke (kerk)historici en sociologen die reflecteerden op de geschiedenis van het katholieke bevolkingsdeel vanaf de late negentiende eeuw. Zij keken vanuit een emancipatorisch oogpunt naar de geschiedenis van de katholieken en legden de nadruk op de eenheid van en consensus binnen de katholieke gemeenschap. Aan het kerkelijk gezag loyale geschiedschrijvers en kerkhistorici die vanaf de jaren veertig over de geschiedenis van het Nederlands katholicisme schreven, besteedden in hun werk geen aandacht aan conflicten, tegenstellingen en verschillen binnen de katholieke bevolkingsgroep. Deze bleven dus vrijwel onzichtbaar.¹⁶ Datzelfde gold voor kerkhistorici en voor de katholieke godsdienstsociologen die vanaf de jaren vijftig op grond van empirisch onderzoek de ontwikkeling van de katholieke gemeenschap in Nederland in kaart brachten.¹⁷ De laatsten hadden daarbij vooral oog voor de stabiliteit en harmonie binnen de onderzochte samenleving; de traditie van de conflictologie kwam in Nederland pas na de jaren zestig enigszins van de grond. Zij maakten de metafoor van de verzuiling tot een gangbare omschrijving

14 James Kennedy & Jan Zwemer, 'Religion in the Modern Netherlands and the Problems of Pluralism', *BMGN* 125 (2010), nr. 2/3, 250.

15 Paul Luykx, 'Consensus en conflict in de wetenschappelijke beeldvorming over het Nederlands katholicisme', 48 en idem, 'Confessionele verzuiling in Nederland. Een kritische beschouwing van de nieuwere historiografie', 67, beide in: idem, *Andere katholieken. Opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw* (Nijmegen 2000).

16 Luykx, 'Confessionele verzuiling in Nederland', 48-49.

17 Idem, 43 en 50. Namen van kerkhistorici die Luykx noemt zijn P. Albers, W. Nolet en J. de Jong.

én verklaring van de geschiedenis van katholieken in Nederland. Sociologen als J. P. Kruijt en Walter Goddijn ontwikkelden naar aanleiding van de ingrijpende veranderingen die zich in katholiek Nederland in de jaren zestig voltrokken, het beeld van de katholieke zuil die een fase van opbouw ofwel verzuiling (1890-1920) had gekend, een periode van verzuimdheid (circa 1920-1965) en een fase van ontzuiling, die in de tweede helft van de jaren zestig inzette. Zij presenteerden de katholieke zuil als een hecht geheel, bevolkt door gezagsgetrouwe katholieken die in een relatief isolement leefden.¹⁸ Vanuit dit perspectief bezien was het proces van ontzuiling en secularisatie dat in de jaren zestig inzette, haast onverklaarbaar, en kon deze periode moeilijk anders worden gezien dan als een scherpe cesuur met het verleden.¹⁹ Deze visie op de religieuze geschiedenis van Nederland die de religiesociologen baseerden op statistieken en cijfers van onder meer teruglopend kerkbezoek, was van grote invloed op hoe theologen, politicologen en historici maar ook (katholieke) tijdgenoten de veranderingen op religieus gebied bezagen en verklaarden.²⁰

Socioloog J.M.G. Thurlings ging in zijn in 1971 verschenen studie *De wankеле zuil* op zoek naar interne factoren die geleid zouden hebben tot het wankelen van de zo stabiel lijkende katholieke zuil.²¹ Daarmee vroeg hij aandacht voor de gevolgen die het concept zuil kon hebben voor de analyse van sociologen en historici van de recente geschiedenis van Nederlandse katholieken, die tot dan toe sterk bepaald werd door het beeld van een onwankelbare en hechte eenheid van eensgezinde katholieken.²² Vanaf de jaren tachtig plaatsten historici vaker kritische kanttekeningen bij het gebruik van de zuilmetafoor. In hoeverre deed de voorstelling van de zuil als een gesloten bolwerk recht aan de realiteit van de katholieken en hun cultuur in Nederland? De Nijmeegse historicus Paul Luykx stelde in zijn historiografische artikel 'Confessionele verzuiling in Nederland' de vraag hoe succesvol de verzuiling eigenlijk was geweest.²³ Hij kwam tot de conclusie dat Nederlandse katholieken

18 J.P. Kruijt, 'Sociologische beschouwingen over zuilen en verzuiling', *Socialisme en Democratie* 14 (1957), 11-29; J. Goddijn, *Sociologische nawerking van de historische relatie tussen katholieken en protestanten in Nederland en in het bijzonder in de provincie Friesland* (Assen 1957); Jan Ramakers & Hans Righart, 'Het katholicisme' in: Paul Luykx & Nico Bootsma (red.), *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20^e eeuw* (Utrecht 1987), 99-134.

19 Luykx, 'Consensus en conflict', 41.

20 Luykx, *Andere katholieken*, o.a. 53. Historicus Chris Dols laat in zijn proefschrift *Fact Factory* zien dat de nieuwe wetenschapstak van de religiesociologie niet alleen bepalend was voor hoe er naar het verleden werd gekeken, maar dat religiesociologen als Walter Goddijn en Osmund Schreuder ook sturend waren voor het beleid dat de Nederlandse bisschoppen in de jaren vijftig en zestig voerden.

21 J.M.G. Thurlings, *De wankеле zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (Nijmegen/Amersfoort 1971); Paul Luykx, 'Erger dan de reformatie? Katholieken in de jaren vijftig', in: Paul Luykx & Pim Slot (red.), *Een stille revolutie. Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997), 70.

22 De Nijmeegse historicus L.J. Rogier stelde met N. de Rooij in hun invloedrijke werk *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* (Den Haag 1953) in feite de emancipatiegeschiedschrijving al kritisch aan de kaak, zie ook Luykx, 'Consensus en conflict', 49.

23 Luykx, 'Confessionele verzuiling in Nederland'.

de verzuilingsinitiatieven die vanaf de late negentiende eeuw met name door de clerus werden genomen, steeds maar ten dele hebben gesteund, en dat het daarom ook onterecht is de sterke teruggang in katholieke maatschappelijke en politieke organisaties vanaf de late jaren zestig te verklaren aan de hand van de 'revolutie van de jaren zestig': al veel langer stelden katholieken zich kritisch en onafhankelijk op ten opzichte van het kerkelijk gezag.²⁴ Ook in andere artikelen van zijn hand die hij in de jaren tachtig en negentig publiceerde en die in 2000 (in al dan niet bewerkte vorm) werden gebundeld in de publicatie *Andere katholieken*, maakte hij duidelijk dat zich binnen de katholieke bevolkingsgroep óók al in de vroege jaren van verzuilde interne spanningen en onderlinge verschillen voordeden.²⁵ Luykx' pleidooi om bij onderzoek naar het Nederlands katholicisme meer oog te hebben voor dergelijke spanningen en verschillen, vormt een belangrijke inspiratiebron voor deze studie.

Een groot lokaal verzuilingsonderzoek dat onder leiding van Hans Blom en Herman van der Wusten vanaf 1980 werd uitgevoerd, ontlokte in 1995 aan Piet de Rooy de opmerking dat de term verzuiling beter kon worden afgeschaft.²⁶ De deelstudies die zich op lokale vormen van verzuiling in Nederland richtten, lieten namelijk een dusdanig gefragmenteerd en gevarieerd beeld zien dat geen enkele verzuilingstheorie echt leek stand te houden.²⁷ Dergelijke studies maakten duidelijk dat het grote verhaal van ver- en ontzuiling vooral een sjabloonmatige kijk op de religieuze geschiedenis van Nederland opleverde, met als gevaar dat religie vooral werd gezien als een ouderwets of traditioneel fenomeen dat in de jaren zestig ineens, als onherroepelijk gevolg van de modernisering van de samenleving, uit de Nederlandse maatschappij verdween.²⁸

Aandacht voor processen van religieuze transformatie, in tegenstelling tot of als alternatief voor het dominante verhaal van opbouw en afbraak van de zuil, was

24 Idem, 75.

25 Luykx spreekt onder meer van 'tegengestelde tendenties onder de katholieken vanaf het begin van het verzuilingsproces'. Luykx, 'Consensus en conflict', 41.

26 Piet de Rooy, 'Zes studies over verzuiling', *BMGN* 110 (1995), nr. 3, 380-392; idem, 'Voorbij de verzuiling?', *BMGN* 116 (2001), nr. 1, 45-57.

27 De publicatie waarmee het verzuilingsonderzoek in 2000 werd afgesloten, droeg als veelzeggende titel *De verzuiling voorbij*. Hoewel Blom in zijn slotbeschouwing stelde dat de metafoor verzuiling 'zeer wel gehandhaafd kan blijven', vestigde het gehele project wel de nadruk op de grote variëteiten binnen de verschillende 'zuilen' en de processen van verzuiling. Hans Blom, 'Vernietigende kracht en nieuwe vergezichten', in: Hans Blom & Jaap Talsma (red.), *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000), 203-236.

28 Marit Monteiro, 'Ontworsteling en ontworteling. Kleine verhalen achter een groot verhaal over religie', *Nederlandse Letterkunde* 14 (2009), nr. 3, 210. De religieuze veranderingen in Nederland in de jaren zestig vroegen ook internationaal de aandacht bij historici, zie bijvoorbeeld Hugh McLeod, *The religious crisis of the 1960's* (Oxford 2006) en idem, 'Why were the 1960's so religiously explosive?', *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 60 (2006), 109-130.

er al in verschillende studies over de ambivalente omgang van katholieken met de moderniteit, niet alleen in Nederland maar ook in andere landen waar katholieken zich sterk in groepsverband hadden georganiseerd.²⁹ Rond 1990 publiceerden de Zwitserse historicus Urs Altermatt, de Vlaamse socioloog Staf Hellemans en de Duitse historicus en politicoloog Wilfried Loth studies waarin de relatie tussen catholicisme en moderniteit werd getekend als een complexe verhouding, die niet gesimplificeerd kon worden tot een katholieke afkeer van alles wat 'modern' is.³⁰ Uit dergelijk onderzoek ontwikkelde zich een inclusieve benadering, waarbij historici en sociologen catholicisme en moderniteit nadrukkelijk niet als twee tegenpolen trachtten te zien, maar juist oog wilden hebben voor processen van religieuze modernisering. Een studie als *Nieuw-Babylon in aanbouw* van James Kennedy (1995) is daar een belangrijk voorbeeld van. Kennedy liet zien dat de kerkelijke elites – gewoonlijk ingedeeld in het traditionele kamp want vertegenwoordigers van het hoogste katholieke gezag – nogal soepel omgingen met de vernieuwing in katholiek Nederland, waarmee hij duidelijk maakte dat de vaak strak getrokken scheidslijnen tussen wat als traditioneel en wat als modern werd beschouwd, geen recht deden aan de historische realiteit.³¹ Historicus Peter van Dam legde net als onder anderen Kennedy en Luykx de nadruk op keuzes die gelovigen maken voor de betekenis die zij zelf willen toekennen aan hun geloofsovertuiging. In zijn in 2011 verschenen *Staat van verzuiling* pleitte Van Dam voor het gebruik van het begrip (lichte of zware) 'gemeenschap', om de wijze waarop mensen zich in het verleden hebben georganiseerd te beschrijven.³²

Religieuze transformatie

Dit boek sluit aan bij deze benadering waarin de betekenisgeving van gelovigen voorop staat en de dynamiek van religie en cultuur het uitgangspunt vormt.³³ Ook in

29 Zie voor studies mbt de omgang van Nederlandse katholieken met de moderniteit onder meer Wilhelm Damberg, *Abschied vom Milieu? Katholizismus im Bistum Münster und in den Niederlanden, 1945-1980* (Paderborn 1997); Jan Roes, *In de kerk geboren. Het Nederlands catholicisme in anderhalve eeuw van herleving naar overleving* (Nijmegen 1994); Theo Clemens, Paul Klep & Jan Roes (red.), *Moeizame moderniteit. Katholieke cultuur in transitie. Opstellen voor Jan Roes (1939-2003)* (Nijmegen 2005).

30 Urs Altermatt, *Katholizismus und Moderne: zur Sozial- und Mentalitätsgeschichte der Schweizer Katholiken im 19. und 20. Jahrhundert* (Zürich 1989); Staf Hellemans, *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800* (Leuven 1990); Wilfried Loth, *Deutscher Katholizismus im Umbruch zur Moderne* (Stuttgart 1991).

31 James Kennedy, *Nieuw-Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995).

32 Peter van Dam, *Staat van verzuiling. Over een Nederlandse mythe* (Amsterdam 2011).

33 Marit Monteiro, 'Vergeten om te herinneren. Religieus erfgoed en de contemporaine collectieve herinnering in Nederland', in: *Contrapunten tussen radicaal christendom, restauratie en pluralisering. Hedendaagse beschouwingen over het catholicisme. Jan Roes-lezing 2009* (Nijmegen 2010), 43-44.

mijn studie worden betekenissen van religie onderzocht. Het gaat hier om een groep, namelijk katholieke jongens, die binnen de eigen gemeenschap als toekomstige elite werd beschouwd en daartoe werd opgeleid door paters die ook tot die katholieke elite behoorden. Die schermen voor hun onderwijs- en opvoedwerk met kwalificaties als traditioneel en modern om dat werk tegenover ouders, medebroeders en anderen te profileren. Wat door wie als traditioneel en als modern werd beschouwd aan verschillende aspecten van het katholieke school- en internaatsleven, was evenzeer fluïde als wat het inhield om 'katholiek' te zijn. Mijn studie maakt duidelijk dat zowel elementen die als traditioneel werden bestempeld als aspecten die door tijdgenoten juist als 'modern' werden beschouwd gedurende de gehele periode van 1920 tot 1970 de katholieke cultuur op de scholen beïnvloedde, ook al in de decennia waarin de eenheid van de katholieke gemeenschap nog volkomen intact leek. Het betrof dus geen lineaire ontwikkeling, maar het ging om een proces van voortdurende aanpassing.

Op allerlei terreinen en momenten in het verleden van de drie Nijmeegse scholen zijn tekenen van religieuze transformatie zichtbaar, die wijzen op de ontwikkeling van een collectief beleefd katholicisme naar een meer individuele beleving van religie. In mijn boek laat ik zien dat bestaande geloofspraktijken, zoals de vroege ochtendmis tot het avondgebed voor het slapengaan, geleidelijk van betekenis veranderden door een groeiende nadruk op persoonlijke verantwoordelijkheid en gewetensvorming onder de (ook jonge) gelovigen. De jongens woonden en leefden in monumentale kloosters, vaak van neogotische, als traditioneel gepresenteerde architectuur die verwees naar een verleden waarin het katholicisme een vanzelfsprekende religie was geweest. Tegelijkertijd genoten ze daarin van voorzieningen als stromend water en centrale verwarming, die door hun opvoeders als 'modern' werden benoemd en geprezen. In hun vrije tijd waren de jongens actief in allerlei devotieverenigingen, maar deden ze ook aan cricket en voetbal. Deze relatief nieuwe sporten werden aanvankelijk met de nodige argwaan bekeken. Door hun populariteit gingen ze de concurrentie om tijd en aandacht aan met de (vaak meer op godsdienst gerichte) activiteiten die traditioneel de vrije tijd op katholieke kostscholen bepaalden.

Hun geloofspraktijk moest met behulp van nieuwe methoden zoals gespreksgroepen minder mechanisch worden en beter aansluiten bij de persoonlijke leefwereld van de jongens. Het dagelijks leven op de instituten was geplooid naar het vaste ritme van kloosterlijk kapelbezoek en diverse religieuze verplichtingen, terwijl het gymnasiumonderwijs dat in de loop der tijd aan nieuwe wetgeving en behoeftes van ouders en leerlingen werd aangepast, dat dagritme evenzeer bepaalde. Dit onderzoek laat zien dat de positie en de betekenis van het onderwijs binnen de instituten in de loop van de tijd veranderde. Was in de eerste decennia sprake van een haast organische verbinding tussen de internaatsopvoeding en het onderwijs,

vanaf de jaren vijftig won het onderwijs duidelijk aan belang, terwijl opvoeding en onderwijs sindsdien nadrukkelijker van elkaar werden onderscheiden en in de tweede helft van de jaren zestig uiteindelijk werden ontkoppeld. De werelden van internaat en school kwamen toen definitief los van elkaar.

Uitgangspunt van mijn onderzoek was om deze ontwikkelingen onder de bewoners van de onderwijsinstututen te plaatsen in het bredere kader van religieuze transformatie zoals deze zich in de loop van de periode 1920-1970 voltrok. Het meest zichtbare kenmerk van deze transformatie was wel de veranderende verhouding tussen clerus en katholieke leken. In de vroege twintigste eeuw drukte de katholieke clerus nog een autoritair stempel op het katholieke gemeenschapsleven.³⁴ Tijdens het interbellum traden hierin de eerste veranderingen op, die zich in de jaren na de Tweede Wereldoorlog nog veel duidelijker aftekenden. ‘Gewone’ katholieken, *leken* in katholieke terminologie, ontworstelden zich aan de klerikale bevoogding, en begonnen hun eigen verantwoordelijkheid te ontdekken en te nemen, waardoor ze vrijer kwamen te staan ten opzichte van het kerkelijk gezag.³⁵ Sociologen en historici spraken in dit verband van een tweede of interne emancipatie, die van de katholieke leken. Deze ontwikkeling zette in de jaren vijftig nadrukkelijk door; toen brak het ‘uur van de leek’ aan, en katholieke intellectuelen speelden hierin een voorname rol.³⁶ Veranderingen en verschuivingen in het geloof waren zichtbaar in de manier waarop katholieken zichzelf zagen en presenteerden, en in hoe zij hun leefwereld vorm wilden geven. ‘Katholiek’ veranderde van betekenis én van plaats: geloof werd een kwestie van persoonlijke keuze die doorwerkte in persoonlijke gewetensvorming, maar vanaf de jaren vijftig ter discussie kwam te staan als factor in maatschappelijke, organisatorische en politieke kwesties (het ‘verzuild’ aspect van de katholieke cultuur). Die ontwikkeling tekende zich ook af in de

34 Luykx spreekt van de ‘verkerkelijking en klerikalisering van het totale leven’ als kenmerken voor de katholieke cultuur van de vroege twintigste eeuw. Luykx, ‘Nederlandse katholieken en de democratie, 1900-1960’, in: idem, *Andere katholieken*, 269.

35 Jan Roes, ‘Een gemankeerde emancipatie? Het ‘tekort’ der Nederlandse katholieken in de wetenschap sinds het einde van de 19^e eeuw’ in: A. G. Weiler & G.A.M. Beekelaar (red.), *De identiteit van katholieke wetenschapsmensen (Annalen van het Thijmgenootschap*, jrg. 68, afl.2/Baarn 1980), 143-144; zie vooral ook Ed Simons & Lodewijk Winkeler, *Het verraad der clercken. Intellectuelen en hun rol in de ontwikkelingen van het Nederlandse katholicisme na 1945* (Baarn 1987), o.a. 12-13 en 55-57. Simons en Winkeler verwijzen naar sociologisch onderzoek van onder meer Schreuder en Thurlings, die studie verrichtten naar het aandeel van katholieke intellectuelen in de maatschappelijke veranderingen van de jaren zestig, en aanzetten daartoe in de jaren vijftig zagen. Zie ook Luykx, ‘Erger dan de Reformatie?’, 73-75, die hier refereert hier aan de studie van Simons en Winkeler, en aan P.I.M. de Haan, *Van volgzame elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland (1934-1966)* (Nijmegen 1994). Meest recente bijdrage aan de geschiedschrijving vanuit deze benadering is het proefschrift van Maarten van den Bos, *Verlangen naar vernieuwing. Nederlands katholicisme 1953-2003* (Amsterdam 2012).

36 In Simons & Winkeler, *Het verraad der clercken*, 341, voetnoot 50, verwijzen de auteurs naar de oorsprong van deze, in de jaren vijftig veel gebezigde, term ‘het uur van de leek’.

dalende waardering van de bestaande inzet van priesters en (priester)religieuzen in maatschappelijke domeinen als onderwijs en zorg.

Dit onderzoek wil een antwoord geven op de vraag of en hoe elitescholen zoals de drie in Nijmegen, een bijdrage hebben geleverd aan deze geschetste transformatie van katholieke cultuur. Zij golden als pijlers van de katholieke 'zuil' en als motoren van katholieke maatschappelijke emancipatie, maar waren zij niet eveneens motoren van de bedoelde omvorming van de katholieke cultuur? Het was immers aan dit soort scholen dat leidende katholieken hun basisvorming ontvingen. Zij stroomden met de op school opgedane bagage door naar priesteropleidingen om later als clericus aan de slag te gaan, of ze studeerden door op vervolgopleidingen aan hogeschool of universiteit. In veel gevallen kwamen ze daarna als hoogopgeleide katholieken in de samenleving terecht waar ze verantwoordelijke functies gingen bekleden.

Eigenzinnige katholieken

Om antwoord te kunnen geven op de vraag naar de bijdrage van deze scholen aan de transformatie van katholieke cultuur, heb ik voor de drie scholen onderzocht welke verschillende belangen de docenten en opvoeders, de leerlingen en hun ouders, en andere betrokkenen hadden bij het vormen van een prille katholieke intellectuele elite en welke betekenissen zij gaven aan hun katholieke geloof en identiteit.

In dit opzicht sluit het door mij verrichtte onderzoek aan bij de trend onder religiehistorici om religie breder te interpreteren dan de georganiseerde en door het kerkelijk gezag bekrachtigde godsdienst. Deze wijze van interpreteren vloeit voort uit de ontwikkeling die de kerkgeschiedenis onder invloed van de Franse *Annales*-historici ook in Nederland sinds de jaren tachtig heeft doorgemaakt: van een *histoire de l'église* naar een *histoire religieuse*, waarbij niet meer het kerkelijke instituut en de machthebbers die de scepter zwaaiden het onderzoeksonderwerp vormen, maar waar de 'zachte', informele kant van religie en geloofsgemeenschap voorop kwam te staan.³⁷ Door het verleden van kerk en catholicisme te benaderen als een culturele geschiedenis in plaats van een institutionele historie bleek het mogelijk andere aspecten van die katholieke geschiedenis aan het licht te brengen en om voorheen ongehoorde stemmen aan het woord te laten.³⁸

Stemmen bijvoorbeeld van 'andere katholieken', zoals Paul Luykx ze noemde, of 'eigenzinnige katholieken', over wie historicus Marjet Derks en theoloog Annelies

37 Willem Frijhoff, 'Van "histoire de l'église" naar "histoire religieuse". De invloed van de "Annales"-groep op de ontwikkeling van de kerkgeschiedenis in Frankrijk en de perspectieven daarvan voor Nederland', *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 61 (1981), 113-153.

38 Marjet Derks, 'Een ongehoorde geschiedenis. Historici, herinneringen en geschiedschrijving rond misbruik' in: Erik Borgman, Rik Torfs e.a., *Grensoverschrijdingen geduid. Over seksueel misbruik in katholieke instellingen* (Nijmegen 2011), 91-93.

van Heijst spraken. Uitgangspunt is dat verschillende groepen katholieken ook verschillende betekenissen hebben gegeven aan hun katholieke identiteit en het katholieke geloof. In hun studie naar katholieke vrouwencultuur definieerden Derks en Van Heijst cultuur als 'iets dat groepen mensen zich actief eigen maken om zich er een identiteit mee te verwerven'.³⁹ In deze visie op cultuur heeft het concept van toe-eigening een centrale rol, zoals dat onder historici en cultureel antropologen vanaf de jaren negentig werd omarmd. Cultuur wordt beschouwd als een dynamisch proces, dat gestalte krijgt door de actieve bijdrage van verschillende groepen actoren; zij maken zich aspecten van cultuur eigen door er een eigen betekenis aan te geven.⁴⁰

Verwant aan het begrip toe-eigening is de term van katholieke *Eigensinn* die Derks en Van Heijst in navolging van de Duitse historicus Alf Lüdtké gebruiken ter aanduiding van de eigenzinnige houding die katholieken aannamen ten opzichte van de dominante katholieke cultuur. Met *Eigensinn* doelde Lüdtké op het vermogen van mensen tot relatieve zelfbepaling, het eigenmachtig aanwenden van middelen om een eigen sfeer te creëren in een vervreemdende omgeving, hoe marginaal misschien ook.⁴¹

Derks stelde op grond van onderzoek naar groepen van radicaal-katholieke vrouwen in het interbellum dat niet alleen de door Luykx geportretteerde tegendraadse katholieke mannen als andere of eigenzinnige katholieken kunnen worden beschouwd, maar dat ook 'bekeringsijveraars' en religieuze idealisten van de jaren twintig en dertig het dominante katholicisme bekritiseerden. Hoewel zij zichzelf volledig als katholiek zagen, waren zij in hun uitingen en gedrag niet altijd even trouw aan de normen of regels van het kerkelijk gezag. Beide groepen vormden als het ware de twee uitersten van een breed spectrum aan katholieke cultuur.⁴² Derks en Luykx identificeerden in hun studies beiden groepen intellectuelen als zulke eigenzinnige of 'andere' katholieken.⁴³ Op grond van de studies van Luykx en Derks kon verwacht worden dat nader onderzoek naar katholieke intellectuele voorhoedes als dragers van katholieke cultuur meer inzicht zou bieden in de eigenzinnigheid of meerstemmigheid binnen die katholieke cultuur.

39 Ze doen dit in navolging van godsdienst- en cultuurpsycholoog Jacques Janssen en godsdienst- en cultuursocioloog Joep de Hart. Marjet Derks & Annelies van Heijst, 'Katholieke vrouwencultuur', in: Marjet Derks, Tine Halkes & Annelies van Heijst (red.), *'Roomse dochters'. Katholieke vrouwen en hun beweging* (Baarn 1992), 336.

40 Willem Frijhoff, 'Toeëigening: van bezitsdrang naar betekenisgeving', *Trajecta* 6 (1997), nr.2, 100, 108-109.

41 Derks & Van Heijst, 'Katholieke vrouwencultuur', 337.

42 Marjet Derks, *Heilig moeten. Radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig* (Hilversum 2007), 402.

43 Derks, *Heilig moeten*; zie voor Luykx bijvoorbeeld 'Andere katholieken', 31.